

Gladsax kyrka

Lunds stift

Kulturhistorisk karaktäristik och bedömning

Kerstin Börjesson 2018-05-25

Omslagsbild: Flygbild över Gladsax kyrka 2015. Foto Lunds stift.

Gladsax kyrka från norr.

Gladsax kyrka

Simrishamns pastorat, Vemmenhögs, Ljunits, Herrestads, Färs och Österlens kontrakt, Lunds stift, Gladsax socken, fastighet Gladsax 134:1, Simrishamns kommun, Skåne län och landskap

Beskrivning och historik

Kyrkomiljö

Gladsax kyrkby ligger i sydöstra Skåne i Simrishamns kommun. Gladsax socken varierar från slätt jordbrukslandskap i söder till ett mer skogbevuxet backlandskap i norr. I öster gränsar socknen till havet. Området kring Gladsax är rikt på fornlämningar i form av gravhögar, hällristningar och gånggrifter från människor som bott och verkat i området under sten, brons- och järnålder. När bebyggelsen etableras på den nuvarande bytomten är osäkert. Ett gravfält från järnåldern nära Gladsax skulle kunna tyda på bebyggelsekontinuitet i området från en järnåldersbosättning. Hur den äldsta bebyggelsen i byn har sett ut vet man inte. Kanske bestod den endast av en eller några få gårdar till en början. Första omnämnande av Gladsax i skriftliga källor är från 1322 då det skrevs *Glathsyas*. Gladsax kan ha betytt ungefär ”glänsande klippa” och anspelar möjligen på mineralfyndigheter av blyglans och silver som funnits i området. Under 1500-1700-talen fanns också en silverbrytning i Gladsax.

Den medeltida stenkyrkan byggdes intill en våtmark och en liten bäck. Kyrkan var helgad åt Sankt Jakob och utgjorde under medeltiden prebende till Tommarps kloster. På 1300-talet låg en borganläggning med ett fast stenhus öster om kyrkan. Kanske har borgen haft en tidigmedeltida föregångare i en storgård. På 1300-talet var borgen i släkten Bings ägo och vid 1300-talets slut ägdes den av Ide Pedersdatter Falk, en av Danmarks mäktigaste godsägare vid denna tid. År 1398 testamenterade Ide större delen av sitt jordinnehav som grundplåt för ett nunnekloster som skulle ligga i Gladsax och tillhöra dominikanerorden. Efter Ide Falks död kom klostret dock istället att förläggas på Själland medan frälsegodset i Gladsax övergick till Danska kronan. Borgen fick funktion som kronogård, Gladsaxehus, och länsresidens i Gladsax län. Trots att något kloster aldrig instiftades i Gladsax finns en stark muntlig tradition kring "klostret i Gladsax" och dess nunnor. Gladsaxehus var sannolikt bebott en bit in på 1600-talet men övergavs omkring 1621 då Gladsax län upplöstes och uppgick i Kristianstads län. År 1624 övergick kronogodset Gladsax till frälse ägo då det övertogs av adelsmannen Jacob Beck. Som vederlags gods för Bornholm kom Gladsax 1660 i svenska kronans ägo som styckade upp ägorna i nio gårdshemman. Gladsaxehus revs 1689.

Den äldsta bevarade kartan över Gladsax ritades 1699-1701 och visar en avlång by där gårdarna ligger uppradade på båda sidor om bygatan. I norra delen av byn låg kyrkan söder om en stor damm. Strax söder om kyrkan fanns ännu en damm. Ruinerna efter Gladsaxehus var ännu på 1700-talet synliga som en kvadratisk borglämning omgiven av en vallgrav på alla fyra sidor. Söder om kyrkan låg klockaregården och väster om kyrkan låg prästgården. I slutet av 1700-talet gjordes storskifte vilket inte påverkade byns bebyggelse nämnvärt. I samband med enskiftet 1816 flyttades flera gårdar ut från byn vilken därmed glesades ut. Byn har dock bevarat sin avlånga form och de tomma gårdstomterna längs bygatan har sedan skiftet återigen bebyggts.

Kyrkobyggnad

Kyrkan i Gladsax uppfördes troligen senast kring mitten av 1100-talet. De första källorna där Gladsax kyrka omnämns är en avskrift av ett privilegiebrev utfärdat av dåvarande ärkebiskopen Eskil vid 1100-talets mitt. I brevet omnämns kyrkan som prebende till Tommarps kloster. Kyrkan bestod till en början av långhus och kor samt, sannolikt, en absid. Koret hade en lite ovanlig konisk form, vilken smalnade av mot öster. I ett senare skede, före 1400-talet, förlängdes långhuset mot väster, den nuvarande västra valvtravén. Därefter byggdes kyrkan till med ett västtorn. Tornet är inte byggt i förband med långhusets västförlängning och bör därför ha tillkommit något senare. Över tornets bottenvåning slogs ett kryssvalv av tegel,

Kyrkan sedd från svdväst.

vilket sannolikt är ursprungligt och grovt kan dateras till 1400-tal. Ungefär samtidigt kan även valv ha slagits inne i långhuset. Kring 1450-1475 dekorerades valven med kalkmålningar av Vittskövleverkstaden. Under medeltiden tillkom också ett vapenhus vid sydportalen och en sakristia vid korets norra sida. Vapenhuset kan dateras till någon gång mellan 1300 och 1550 medan sakristians tillkomsttid är mer osäker. Under koret byggdes någon gång ett gravvalv åt riksrodet Knud Pedersen Bille (d. 1555) och hans hustru Dorte Olufsdatter Daa (död 1512). Senare anlades en utbyggnad vid korets norra sida med förbildelse till gravvalvet genom en trappa. Under 1600 och 1700-talet togs gravvalvet i bruk av släkterna Beck-Friis Vid korets norra sida tillkom också vid någon tidpunkt det Bille-Beck-Friisiska gravkoret. Gravkoret var täckt av ett korsvalv invändigt och hade ingång från norr samt ett fönster mot öster. Förbindelse fanns också med koret genom en dörr i korets norra vägg. Gravvalvet kan ha uppförts i samband med att den förste av Knud Petersens Billes hustrur död (Dorte Olufsdatter Daa) 1512.

Vid 1800-talets första hälft började man planera för kyrkans utvidgning. Både nybyggnad och ombyggnadsplaner prövades. Slutligen skedde en ombyggnad av kyrkan år 1857 efter domkyrkoarkitekt Carl Georg Brunius planer. Kyrkans medeltida kor och absid samt gravkoret revs och ersattes av ett tvärskepp och ett tresidigt östparti. Kyrkans fönster byggdes om samtidigt och kyrkans murar försågs med en rundbågsfris och gesims. En ny ingång togs upp från väster. Byggnadsmaterial till tvärskeppet och östpartiet togs troligtvis från ruinen efter Gladsaxehus.

Under 1883 förhöjdes kyrkans torn efter ritningar av arkitekt Carl Möller. Tornet försågs med vindflöjel och krönkors, samt ett tornur installerades. På 1880-talet

byggdes läktare i korsarmarna och en orgel tillverkad av Sven Fogelberg uppsattes på en ny läktare i långhusets västra del. Kakelugnar installerades och nytt golv lades i kor och sakristia. Ny inredning i form av predikstol och altare med altarring tillverkades också, sannolikt efter Carl Möllers ritningar. Under 1898 gjordes en hårdhänt framtagning och restaurering av kyrkans medeltida kalkmålningar av H. Olsson som även dekorerade korvalvet. År 1926 rengjordes målningarna av konservator H. Erlandsson och Justus Berg. Större delen av den västra valvtravén kalkades över igen då målningarna i denna del ansågs vara i mycket dåligt skick. Kopior målades istället upp i kyrkans korsmitt.

Kyrkan fick elektrisk belysning vid 1930-talets början. På 1930-talet lades kyrkans yttertak om med tegel med undantag av sakristians tak som täcktes med plåt. En inre renovering under ledning av arkitekt Eiler Graebe genomfördes under 1938. En ny orgel byggd av M J & H Lindegren i Göteborg installerades, orgelläktaren förlängdes och ny trappa till läktaren byggdes. Ytterligare renoveringsarbeten utfördes under 1953 med Graebe som ansvarig arkitekt. Sättningar i södra korsarmen åtgärdades med undergjutning. Den övre delen av sydportalen murades igen och dörren byttes ut. År 1955 installerades en ny oljeeldad värmeanläggning och en källare för pannrum byggdes, mellan norra korsarmen och långhuset. Nästa renovering genomfördes 1961 med Torsten Leon Nilson som arkitekt. Renoveringen omfattade ny inredning i form av bänkar, predikstol, altare, altaruppsats och dopfont. Nytt golv av kalksten lades i kyrkans östra delar. Valven rengjordes igen av Våga Lindell-Andersson som åter tog fram målningar i västra valvkappan och en scen på norra väggen i västra travén. Några år senare, år 1979, gjordes inbyggnader under läktaren för toalett och städ förråd efter ritning av Söderberg & Ask Arkitektkontor i Simrishamn. Efter rökskador invändigt i kyrkan genomfördes en inre rengöring 1987 av väggar, valv och inventarier. Arbetena utfördes av konservator Herman Andersson. En större utvändig renovering utfördes 1993 under ledning av Hans Ponnert arkitekter. Renoveringen omfattade putsarbeten och ommålning av fasader och ommålning av snickerier. Taken sågs också över. I samband med putsarbetet gjordes en murverksdokumentation av Helen Lilja vid Länsmuseumet Kristianstad. År 2004 utfördes en dränering kring pannrummet. Under 2016 genomfördes en renovering av tornet vilken omfattade taklag, yttertak och fasader. Projektering inför renoveringen utfördes av Senn Arkitekter AB. Samma arkitektfirma ritade också en ramp som byggdes 2017 vid kyrkogårdens norra mur.

Exteriör

Kyrkans medeltida murverk bevaras i dess västra delar medan kyrkans östparti är från 1857. Äldst är långhusets två östra travéer med den senare förlängningen mot väster. Tornets nedre våningar utgör kyrkans tredje byggnadsperiod medan tornets övre del ovan ljudöppningarna är från 1883.

Tornet och södra korsarmen från söder.

Kyrkans fasader är putsade och kalkmålade och murverket är därmed inte synligt. Enligt tidigare undersökningar ska kyrkans äldsta delar vara uppförda av grovt tillhuggen kalksten i ett ojämnt murverk med någorlunda jämn skiftesgång. Längst ned på den äldsta långhusdelen finns en sockel av huggen kalksten. Delar av omfattningarna till två ursprungliga, rundbågig fönsteröppningar finns bevarade. Den ena är belägen på södra långhussidan mellan långhusets två östra fönsteröppningar. Den andra omfattningen finns på långhusets norra sida. Endast den västra halvan av omfattningen till detta fönster finns bevarat. Långhusets ursprungliga syd- och nordportal är belägna på samma plats som långhusets nuvarande mittfönster och delar av portalomfattningarna är bevarade. Endast delar av den norra portalens omfattning är synlig. Vid läget för sydportalen syns också, i anslutning till sockeln, kvadratiska stenar som utgjort basen till en kolonett i portalomfattningen. Stenen till kyrkans romanska fönster och portalomfattningarna är finhuggen kalkstenskvader.

Murverket i långhusets västförlängning liknar de östra delarna men är utförd utan sockel. Skarven mellan västförlängning och långhusets äldsta del går ungefär mitt över de västra långhusfönstren. Tornets medeltida murar är enligt murverksundersökningar uppförda i homogent murverk av jämnstora kalkstenar. Dess östra mursida rider på långhusgaveln dvs. den är uppbyggd från långhusets västra gavelsida. Två ursprungliga öppningar har funnits till tornets andra våningsplan, mot norr

och söder. Båda är idag igenmurade men en liten rund fönsteröppning har sekundärt upptagits i den södra igenmurade öppningen. Den norra är en liten rektangulär smal ljusspringa med invändigt skrånande smygar. Den södra har varit betydligt större med stickbågig avtäckning, sannolikt en ursprunglig ingångsöppning till tornets övre våningar. På tornets norra sida finns tre stora gravhällar av kalksten kramlade mot muren. Två av gravhällarna är från 1700-talet och den tredje som är mycket söndervittrad har okänd ålder.

Fasadernas ytputs är utförd som spritputs med slätputsade smygar, friser och gesimser. Hela långhuset, korsarmarna och östpartiet är försett med en rundbågsfris och ett listverk med sågtandsprofil från 1800-talet. Rundbågsfrisen och sågtandsfrisen finns även kring gavelspetsarna på kyrkans korsarmar. De mittersta rundbågarna löper längs hela trekantsgaveln och bildar tre blinderingar i mitten. I den mittersta sitter ett solur av natursten infogat. Fönsteröppningarna, som också är från 1800-talet, består av stora dubbla rundbågsöppningar infattade i en större rundbågsnisch murad med två språng. I nischen över öppningarna sitter ett inmurat terracottafärgat bladornament. Fönstren till sakristian är utförda som enkla rundbågsöppningar med flersprångig omfattning. Samtliga av kyrkorummets fönsterbågar är av trä med klarglas inom smala korsande spröjsar och färgat blyspröjsat glas med passformat mönster i den runda överdelen. Tornets nedervåning saknar fönsteröppningar med undantag av västportalens överljusfönster. Till tornets klockvåning finns dubbla ljudöppningar i alla väderstreck. Mot norr och söder är dessa rundbågiga med markerade ”ögonbryn”, murade och slätputsade valvomfattningar. Under de södra ljudöppningarna har en ursprunglig tegelomfattad ”ljudöppning” dokumenterats i samband med murverksdokumentation. Mot öster och väster har ljudöppningarna stickbågig form och är murade med ett språng. Ljudluckorna är svartmålade brädluckor. Tornets gavelspetsar, som vetter mot norr och söder, är murade med ett utskjutande tandsnittlistverk. På båda gavelssidorna finns också en liten korsformad blinding mitt på gavelspetsen och under denna sitter tornurets stora runda urtavlor.

Kyrkan har tre ingångar; västportalen i tornet, en entré till tvärskeppet från söder och prästingången till sakristian från öster. Västportalen har rundbågig form och har en omfattning av flera mursprång. Överljusfönstret är utfört som ovandelen i sakristians fönsteröppningar. Porten har två brunmålade dörrblad indelad med speglar med en skuren flerpassdekor, sannolikt från 1800-talet då dörröppningen tillkom. Tvärskeppets ingång har rundbågig form med omfattning av två slätputsade språng och en hög slätputsad blinding ovan pardörrens raka överliggare i granit. Ytterdörren är en brunmålade spegeldörr med två dörrblad. Framför porten ligger en gravhäll av kalksten med dekorhuggning i relief och inskription. Ingången

Kyrkans långhus sett från öster, från koret och från väster.

till sakristian består av en rakt avslutad dörröppning med en brädtäckt, brunmålad ytterdörr och ett runt överljusfönster. Dörrens gångjärnsbeslag har ett dekorativt grenlikande utförande. Kring dörren och överljuset finns en flersprångig, murad omfattning.

Kyrkans yttertak täcks av rött, enkupigt, maskinslaget tegel. Långhuset, tornet och korsarmarna täcks av sadeltak medan den tresidiga sakristian täcks av tre sluttande takfall. I långhustaket nock finns en skorsten murad av rött tegel. Överst på tornets södra gavel sitter ett krönkors av järnsmide och på norra gaveln finns en vimpel av järnsmide utformad som ett drakhuvud med året 1750.

Interiör

Huvudingången till kyrkan från väster leder in till en förhall/vapenhus i tornets bottenvåning. Utrymmet täcks av ett högt rundbågigt kryssvalv utan ribbor, möjligen ursprungligt, vilket utgår från murarna utan valvpilastrar. Förhallen är sparsamt inredd med golv av stora kalkstensplattor samt putsade och vitkalkade väggar och valv. Längs södra muren leder en brant trätrappa upp till tornets övre våningar. Mot vapenhusets norra mur står ett epitafium av kalksten från 1731 över pastor Nicolaus Nyman och hans hustru Anna Catharina Brinc. Epitafiet består av en rektangulär tavla med ett halvrunt krön och är rikt behuggen med dekor i relief samt målad i gult, svart, guld, ljusblått och gråvitt. Nedre delen består av en inskriftstavla omgiven av puttis och däröver finns ett större figurmotiv föreställande Jesu uppståndelse. Krönet föreställer Kristus världshärskaren omgiven av akantus.

Mot den södra muren står en hög obeliskformad minnessten av kalksten från 1802 över ynglingen Gustaf Vallentin Bergklint, född 1782 och död 1802. Gustaf Bergklint var son till kyrkoherden och skalden Olof Bergklint.

I tornbottenvåningens västra sida finns en rundbågig murnisch som tidigare bör ha varit en öppen valvbåge till långhuset, en så kallad tornbåge. Tornbågen kan vara en sekundär murupptagning som gjordes när tornet bygges till kyrkans västra gavel. Valvbågen har en oregelbunden form med någorlunda raka sidor med en något vidare valvbåge ovanför. Numera är öppningen delvis igenmurad med en mindre, rundbågig dörröppning in till långhuset. Dörren består av en gråmålad pardörr, upptill försedd med fönsterglas. Rundbågsvalvet över dörren är igensatt med gråmålade brädor.

Långhuset består av tre valvtravéer med orgelläktare i väster och i övrigt inrett med bänkar vid sidorna av en mittgång. Golvet i långhuset är gjutet av betong och rester av kvadratiska golvplattor i svart och vitt finns bevarade under en röd gångmatta. I bänkarna ligger ett lackat brädgolv. De höga rundbågsformade fönsteröppningarna har raka smygar och fönsterbänkar täckta med kalksten.

Valven över långhuset är från medeltiden och slagna någon gång kring 1400-talets början innan de, någon gång kring 1450-75, bemålades av Vittskövlegruppen. Valven har en för tiden sedvanlig utformning med firsidigt formade valvribbor slagna med följdskift, spetsbågiga gördel- och sköldbågar som utgår från tresprångiga pilastrar. Pilastrarnas kragband är utförda med en vulst nederst, en snedfas och därefter ett utkragande skift. Valvribborna är målade med spjutspetsdekor, schackrutor eller sicksackdekor i omväxlande grått och vitt och rött och vitt. På valvbågarernas undersidor syns olika växtslingor. Valvkappornas dekor består av olika scener från bibeln målade i en fyrpassform högst upp i valvtravén. Svicklarna, de trekantiga ytorna nederst mot valvpelarna, dekoreras av olika figurer och fantasiblommor. Motiven i valven är hämtade från gamla testamentet och består från sydost i östra valvkappan och klockvis mot nordost av scener från skapelseberättelsen, syndafallet, det första arbetet och berättelsen om Kain och Abel. På norra väggen i västra valvtravén finns en fragmentarisk målning möjligen föreställande de sovande lärjungarna i Getsemane. Valvmåleriet ger uttryck för ett *Horror Vacui* (rädsla för tomrum) då det är utfört som en heltäckande matta där de tomma ytorna mellan figurmotiven är fyllda av små stjärnornament eller växtslingor.

En orgelläktare upptar hela långhusets västra valvtravé. Läktaren är uppbyggd av ett korsande bjälklag uppbyggt av träpelare i fyra rader. Den främre delen når ett stycke in i andra valvtravén från väster och utgör en senare förlängning. Läktarbarriären består av en träpanel som sträcker sig mellan ytterväggarna i norr och söder.

Panelen är målad i ljus grått med en gråmålad sockel och rundbågsfris upptill samt en röd linje i ovankant och underkant. Pelarna har samma färgsättning. Pelarnas mittparti har fasade hörn som breddas upptill till kapital med en skuren blomdekor. Under läktaren är långhusets västra sida avdelad från långhuset genom inbyggnader på var sida om mittgången. Den norra inbyggnaden utgör handikapp-wc och i söder finns ett förråd intill en trappa som leder upp till läktaren. Uppe på läktaren står kyrkans orgel med spelbordet framför.

Långhuset avslutas mot öster av den medeltida triumfbågsmuren. Den ursprungliga valvöppningen till koret, triumfbågen, är däremot inte bevarad då öppningen i gavelmuren har breddats till en valvbåge med spetsbågig form. Sedan ombyggnaden på 1800-talet leder öppningen in till transeptet, eller korsarmarna, med dess korsmitt. Valven i korsarmarna är slagna utan följdskift och med närmast rundbågsformade gördel- och sköldbågar. I övrigt är de utförda på samma sätt som långhusvalven vad gäller pilastrar och kragband. Valvet i korsmitten är bemålat med kopior av målningarna i västra travén medan övriga väggar och valv i tvärskeppet är vitmålade.

Golvet i tvärskeppet är lagt med slipade rektangulära kalkstensplattor som ligger ett steg över långhusgolvet. Trappsteget mellan korsmitten och långhuset markeras med en skrädhuggen kalksten. Markeringar av samma slag finns även där bänkarna tidigare stått i södra korsamen och i ett mittstråk i norra korsarmen. Dopfunten som står i korsmitten, markeras i golvet av en åttkantig stenläggning. Dopfunten står framför långhusets norra bänkkvarter medan korsmittens södra sida upptas av predikstolen av vitkalkad ek. Norra korsarmen möbleras numera med lösa stolar samt några bänkar, dels från 1960-talet och dels från kyrkans 1800-talsnredning. Några träskulpturer från en äldre altaruppsats står uppställda mot väggen. Skulpturerna föreställer evangelisterna. I södra korsarmen finns en barnhörna och några bänkar. Mot västra väggen är två gravhällar kramlade. Den ena är från år 1789 och är sannolikt en gravsten tillverkad av stenhuggarsläkten Appalgren i Tommarp. Den andra gravhällen är från 1555 och tillhör länsmannen i Gladsax och riddaren Knud Bilde. En gravsten efter pastor Olof Berg Klint (död 1805) samt hans hustru Fredrika Lovisa Lind står på golvet mot norra väggen och på södra väggen sitter ett *Series Pastorum*. Intill predikstolen står kyrkans gamla klocka från 1586.

Kyrkans kor är beläget vid korsmittens östra del och begränsas mot väster av altarringen som är belägen intill de östra valvpelarna. Altaret med altaruppsatsen står öster om valvöppningen till sakristian. Valvöppningen har samma utförande som valvbågen mellan långhus och korsmitt. Altargolvet och sakristians golv ligger ett steg över korsmitten och begränsas mot väster av altarringen. Koret och sakristian är enkelt inredda. På baksidan av altaruppsatsens sidopartier finns skåpsutrymmen

Medeltida kalkmåleri över långhuset.

vilka bildar en nisch kring ett enkelt prästaltare med altarskiva av trä. Vid den östra väggen leder ytterdörren ut till kyrkogården. Rundfönstret över dörren och två fönster mot norr och söder ger mycket ljus i sakristian. Valvet över sakristian är ett ribbvalv med tre valvkappor som utgår från yttermurarna. Valv och väggar i sakristian är putsade och vitkalkade.

Tornets andra våning är ett oinrett utrymme som används till förvaring och som uppgång till klockvåningen. Utrymmet har putsade väggar och golvet är lagt med brädor ovanför valvet till första våningen. En hel del äldre inventarier från 1800-talet förvaras på andra våningen såsom predikstol, altaruppsats och dopfunt. I norra mursidan syns tornets enda bevarade fönsteröppning vars yttre muröppning är igensatt. Öppningen är liten med inåt skrånande smyggar. I söder syns murnischen till en ursprunglig, stickbågig ingång till tornets övre våningar. Öppningen är delvis igenmurad med ett litet rundfönster. I östra sidan leder en öppning in till kyrkvinden. Även klockvåningen har putsade väggar och golv av brädor. Klockvåningen upptas av klockstolen för kyrkans två klockor. Klockstolen består av försträvade stolpar av furu. På tornvinden ovanför klockvåningen finns en inbyggnad för kyrkans tornur. Taklaget över tornet är sentida och av furu.

Ingången till kyrkvinden från tornets andra våning är genom en stor rektangulär, ursprunglig öppning avtäckta av ett stort stenblock. Vinden är oisolerad och valvens ovansida ligger fritt utan vindsbjälklag. Svicklarna mellan valv och murar är i lång-

huset igenfyllt med byggmaterial, av tegel och murbruk och endast litet av yttermurarnas övre del är synliga. I långhusets murverk syns en skillnad mellan långhusets äldsta murverk av jämnt tillhuggna stenblock och det mer ojämna murverket i långhusets senare förlängning. Taklaget till långhus, korsarmar och sakristia är i sin helhet ett sentida taklag av furu.

Inredning och inventarier

Altare

Kyrkans altare är från 1961, ritat av Torsten Leon-Nilson. Altaret är utfört som ett blockaltare och murat av Komstakalksten. Altarets sidor är murade av krysshamrade stavformad murstenar medan hörnkedjorna består av slätare och ljusare kalksten. Altarskivan består av tre kalkstensskivor.

Altaruppsats

Altaruppsatsen består av en oljemålning med en ram av oljad ek från 1961. Oljemålningen är från 1729 utförd av Matthias Stenberg och föreställer Jesus på korset. Målningens infattning i ramen har rundbågsform och ramen har en rak avslutning upptill krönt av en skulptur föreställande lammet och korsfanan. Vid sidorna av tavlan och dess ram finns lägre sidopartier av oljad ek, rakt avslutade och utan dekor. Lammet och korsfanan kommer från en altaruppsats från 1800-talet vilken förvaras på tornets andra våning.

Den gamla altaruppsatsen är utförd i nygotik av ådringsmålat trä. Den består av en rakt avslutad ram med pilastrar vid sidorna av en rundbågsformad inramning för altartavlan. Ett stor kors av trä finns också på tornvinden som tidigare kan ha stått på altaret.

Altarring/knäfall

Framför koret finns ett knäfall/altarring av kalkad ek från 1961 ritad av Torsten Leon-Nilson. Altarringen består av ett knäfall täckt av rött tyg samt ett räcke av kalkad ek. Räcket har glest placerade balusterdockor med cylindrisk form och en rak överliggare.

Predikstol

Kyrkans nuvarande predikstol är från 1961 och ritades av Torsten Leon-Nilson. Predikstolen är av kalkad ek och har kvadratisk planform med avfasade hörn och dubbla hörnstolpar vilka utgör korgens benställning. Korgens sidor täcks av en stående brädpanel. Den södra sidan är öppen och försedd med trappa med slutet räcke.

En äldre predikstol med trappa förvaras på tornets andra våning och är utförd i nygotik i samma stil som den gamla altaruppsatsen.

Dopfunten

Dopfunten från 1961 är av skrädhuggen sandsten och sannolikt formgiven av Torsten Leon-Nilson. Funten består av ett högt åttasidigt skaft med uppåt avsmalnande, raka sidor. Skaftet avslutas av en platt skaftring. Cuppan har nedtill en rund form medan cuppanns övre del har fasade sidor som bildar en åttakantig form. Uppåt har cuppan en skråfasad kant och cuppan har invändigt en kittelformad urhuggning. Ett runt mässingsfat hör till funten.

En äldre dopfunten från 1800-talet står på tornets andra våning. Dopfunten är utförd i gjutjärn med dekor av änglahuvuden, bladdekor bårder och listverk. Foten är åttakantig med en vid, rund cuppa och målade i en grönbrun marmorering.

Bänkinredning

Kyrkans bänkinredning är från 1961 och ritades av arkitekt Torsten Leon-Nilson. Bänkarna är av kalkad ek och har en enkel avskalad form. Ryggarna är täckta och rakt avslutade med stickbågsformade gavlar på båda sidor. I gavlarnas utsidor finns en rutdekor av frästa linjer målade i rosa och vitt. Några bänkar från 1800-talets bänkinredning står ännu kvar i kyrkan. Dessa har ornamenterade gavlar och ryggar uppbyggda i ramverkskonstruktion med tre fyllningar. Bänkarna är numera gråmålade men bör ursprungligen ha varit ekådrade.

Orgel

Redan 1747 fick kyrkan en orgel med 4 stämmor tillverkad av Gustaf Gabriel Woltersson i Glimåkra. Kyrkans nuvarande orgel är en pneumatisk orgel från 1938 tillverkad av M J & H Lindegren i Göteborg. Lindegren förenklade också den då befintliga orgelfasaden. Orgelfasaden har en enkel form och består av synliga pipor och slät nederdel. Piporna saknar inramning och är ordnade i ett högre, spetsigt, mittparti och lägre sidopartier. Den släta nederdelen är målade i ett rött band nedanför piporna och nederst i vitt. I fasaden ingår äldre återanvända pipor från en äldre orgel tillverkad av Sven Fogelberg 1888.

Klockor

Tre klockor finns i kyrkan. Den stora klockan i tornet är från 1960 och den lilla från 1777. På den lilla klockan finns en dekor av S:t Jakob. En äldre klocka från 1586 som inte längre är i bruk står i södra korsarmen. Klockan donerades till kyrkan av Hans Spiel, ämbetsman på Gladsaxe hus.

Övrigt

I kyrkan förvaras några träskulpturer föreställande de fyra evangelisterna i bemålade trä. Skulpturerna har sannolikt ingått i en äldre altarpupp, kanske från 1700-talet. Kyrkans tornur är möjligen från 1883 och ännu i bruk.

Kyrkogård

I slutet av 1800-talet utvidgades kyrkogården mot öster då mark intill borgruinen togs i anspråk. Till utvidgningen användes 100 lass sten som sannolikt hämtades från borgruinen. Ytterligare utvidgning gjordes 1921 mot öster. Möjligen var Theodor Wählin arkitekt vid detta tillfälle. Kyrkogården har en långsträckt rektangulär form som sträcker sig från bygatan i väster fram till borgruinen i öster. I norr och väster begränsas kyrkogården av en hög stenmur, lagd i bruk och avtäckt med kalkstenshällar. Östra sidan och sydöstra sidan begränsas av ett enkelt trädstängsel mot hagmarken kring ruinen. I söder finns en låg kallmur som längst i väster övergår i en hög stenmur av samma karaktär som västra sidan. Innanför kyrkogårdens yttre begränsning finns en trädkrans av arkadklippta (formbeskurna) lindar.

Huvudingång till kyrkogården är från bygatan i väster och består av en öppning i stenmuren med grindstolpar av sten. En grind har tidigare funnits men är numera borttagen. Från parkeringen i norr finns en hög ramp med täckt sida mot norr av omålad prefabbetong. En stenlagd gång leder fram till kyrkan och längs med kyrkans östra sida fram till ingången i södra korsarmen. Kyrkogårdens västra delar kring kyrkan, kyrkogårdens norra sida och ett stycke öster om kyrkan har traditionell karaktär med buxbomsinramade gravplatser och grusade gångar. Gravvårdarnas ålder varierar men många tillhör huvudsakligen 1800-talet och 1900-talets början. Senare gravplatser finns framför allt i kyrkogårdens nordöstra del. I kyrkogårdens sydöstra hörn finns en minneslund omgärdad av en låg kalkstenmur och en buskplantering. Ett område med mindre askgravplatser ligger intill minneslunden.

Byggnader på kyrkogården

Inga byggnader finns på kyrkogården. Vid kyrkogårdens södra sida ligger ett bårhus från 1900-talets mitt. Ritningar till bårhuset upprättades av Eiler Graebe 1954. Bårhuset har spritputsade och vitkalkade fasader med omfattningar och hörnkedjor är av oputsad och handhuggen kvaderstenar av sandsten. I västra fasaden finns en stor port med en rakt avslutad port med två dörrblad av brunmålade brädor. Omfattningen kring porten har en stickbågig form upptill. Två fönsteröppningar finns i bårhusets norra sida. Omfattningarna har samma form som till porten. Fönsterbågarna är av trä med gultonat och blyinfattat råglas. I gavelspetsen över porten sitter ett latinskt kors av koppar. Taket täcks av enkupigt rött tegel lagt i liv med gavelmurarna. Takfotens undersida täcks av omålade brädor. Stuprör och hängrännor är av koppar. Tomten kring bårhuset är grästäck och omges av en trädkrans av lind och en stenmur lagd i bruk, avtäckt med kalkstenshällar. I västra sidan finns en bred inkörsport med järngrind och grindstolpar av sten. Vid norra

muren mot kyrkogården står äldre, från kyrkogården borttagna gravvårdar uppställda.

Karaktärisering

Gladsax ligger i ett mycket gammalt kulturlandskap rikt på fornlämningar från sten-, brons- och järnålder. Liksom flera av kyrkbyarna i området byggdes stenkyrkor på 1100-talet i anslutning till en våtmark eller större damm. Kopplingen mellan de första kyrkorna och större gårdskomplex är mindre tydlig i Simrishamns kommun än övriga delar i sydöstra Skåne. I Gladsax finns däremot en frälsegård belagd från 1300-talet och framåt, kanske med anor från tidig medeltid. Som residens för länsherren får Gladsax en viktig funktion under 1400-1600-talen. Lämningar efter riksborgen finns ännu kvar intill kyrkan och gravstenarna till några av borgens ägare är bevarade inne i kyrkan. Kyrkan och borgen var en gång ämnad att ingå i ett nunnekloster. Traditionen kring denna händelse präglar ännu byn som kulturmiljö framför allt genom de historiska källorna knutna till den inflytelserika donatorn Fru Ide Falk.

Kyrkan ligger i en välbevarad bymiljö som och är utsett till Riksintresse. Gamla strukturer är ännu tydliga såsom läget för bydammen, borgplatsen och gårdstomterna. Gårdarna som etablerades utmed bäcken ligger ännu på rad längs bygatan. Mitt i byn ligger kyrkan, klockarbostaden, skolan och prästgården vilka tillsammans bildar ett traditionellt sockencentrum. Norr om kyrkan ligger numera en stor öppen plats för parkering där den gamla bydammen låg. Förutom den öppna parkeringsplatsen är bymiljön en mycket tät och väl samlad bebyggelse. Kyrkogården upptar området närmast kyrkan och sträcker sig mot öster till borgruinen efter Gladsaxehus. Den äldsta delen av kyrkogården har traditionell karaktär av grusade gångar och gravplatser kantade av buxbom och trädkrans av lind. Begravningsplatsen är välbevarad med många äldre och kulturhistoriskt intressanta gravvårdar. Kyrkogårdens planläggning och gravvårdar tillhör framför allt tiden från 1800-talets mitt till 1900-talets början och bildar en fin tidstypisk enhet med kyrkans exteriör.

Kyrkans medeltida byggnadshistoria är endast delvis synlig utvändigt genom spår av äldre öppningar och sockelstenar. Stora delar av den medeltida kyrkan är bevarad genom långhuset och de senare förlängningen mot väster samt tornet. Invändigt utgör bevarade ursprungliga öppningar såsom den till kyrkvinden, och i tornets andra våningsplan, viktiga byggnadshistoriska spår. Utvändigt bidrar trappstegsgavlarna och de putsade och vitkalkade fasaderna till sinnebilderna av den "skånska kyrkan". Tornuret är också ett viktigt del av kyrkans exteriör och var ett statusobjekt när det installerades vid 1800-talets slut. Kyrkan har genomgått mycket

tidstypisk ombyggnad för 1800-talets mitt med förlängning mot öster och tillägg av arkitektoniska detaljer som listverk och blinderingar samt fönsteröppningar och portaler utförda med enhetligt uttryck.

En ombyggnad på 1800-talet syftade till att rensa bort senare tillbyggnader till kyrkan och förstärka kyrkans medeltidskaraktär genom nygotiska stilelement. Invändigt månade kyrkans arkitekt C. G. Brunius ofta om de medeltida valven och Gladsax kyrka är inget undantag. Invändigt tillkom också nya bänkar, altarpopsats och predikstol i nyromansk stil. Vid 1800-talets slut resulterar en välment medeltidsvurm i att kalkmålningarna togs fram och restaurerades. Avsaknaden av äldre inventarier från exempelvis medeltid, barock och renässans gjorde sannolikt 1960-talets renovering möjlig. En ny och enhetligt utförd inredning enligt tidens estetiska ideal togs fram av arkitekt Torsten Leon-Nilson. Hans strama och närmast minimalistiska inredning har ännu ett mycket modernt uttryck som bryter helt mot 1800-talets medeltidsstil. Även om den nya inredningen har höga kvaliteter ger den avskalade inredningen ett något kallt och ödsligt intryck i ett kyrkorum som bygger på helt andra arkitektoniska idéer. Idag framstår kyrkorummet som splittrat och sedan bänkar tagits bort från korsarmarna har dessa mer eller mindre fått funktion som biutrymmen medan kyrkans öst-västligt orienterade långhuskaraktär har förstärkts. I långhuset har bänkinredningen en underordnad roll i förhållande till valvens kraftfulla målningar. Valvmålningarna förmedlar, trots att de är hårt konserverade och delvis rekonstruerade, en upplevelse av hur kyrkorummet kan ha sett ut kring 1400-talets slut. Detta har också varit intentionerna vid framtagningen på 1800-talet när man inte var främmande för att göra om och ”bättra på” och förstärka den medeltida karaktären hos historiska monument. Trots att rekonstruktionerna har påverkat målningarnas autenticitet är de några av de mest avbildade medeltida valvmålningarna i Lunds stift. Andra viktiga inslag i kyrkans inredning är de gravhällar och minnesstenar som finns uppställda i södra korsarmen och i vapenhuset, tornets bottenvåning. Bland kyrkans inredning kan också nämnas orgeln från 1938 där värdefulla delar från en Fogelbergsorgel ingår.

Att tänka på

- Den välbevarade bymiljön med gårdsstrukturer, borggruin och vägnät har stor betydelse för kyrkomiljöns karaktär.
- För den yttre miljön är kyrkogårdens traditionella karaktär ett viktigt inslag. Framför allt är kyrkogården närmast kyrkan och sydost om kyrkan mycket välbevarad. Gravplatsernas markering och gravvårdar som står på ursprunglig plats har ett mycket högt värde.
- Bårhuset är mycket välbyggt och har höga arkitektoniska kvaliteter.

- Valv och valvmålningar tillhör kyrkans mest värdefulla medeltida delar liksom de bevarade romanska öppningarna och kyrkans medeltida murverk.
- Kyrkans arkitektoniska uttryck är ett resultat av 1800-talets renovering vilket framför allt är tydligt exteriört. Invändigt har kyrkans 1800-talskaraktär förändrats genom 1960-talets renovering.
- De välbevarade epitafierna och gravhällarna inne i kyrkan har ett högt kulturhistoriskt värde.

Skydd

Kyrkor och kyrkogårdar tillkomna före 1940 skyddas som kyrklig kulturmiljö enligt Kulturmiljölagen 4 kap. Kyrkan och kyrkotomten ligger inom registrerad fornlämning Gladsax 89: Fornlämningen avser Gladsax bytomt enligt lantmäterikarta från 1791. Fornlämningar är skyddade enligt 2 kap. kulturmiljölagen. Fornlämning Gladsax 12:1 gränsar till kyrkogårdens östra sida och avser Gladsax borgruinområde.

Källor

Byggnader och miljöer på Österlen. Gladsax. Lilja, H. Utgiven av stadsarkitektkontoret, Simrishamns Kommun, i samarbete med Läns museet i Kristianstad. Ystad 1996

Gladsaxehus – en medeltida länsborg. Jönsson, L. 2002. Österlent - Föreningen för Fornminnes- och Hembygdsvård i Sydöstra Skåne Medlemsblad 2002:2. Simrishamn.

Gladsax kyrka, murverksdokumentation, Helen Lilja, Läns museet i Kristianstad, Rapport 1993:11.

Gravskick och gruvtraditioner i sydöstra Skåne, Curt Wallin, Ystad 1951.

Murverksdokumentation Gladsax kyrka Skåne. Lilja, H. 1993. Läns museet i Kristianstad. Rapport 1993:11. Kristianstad.

Orgelinventering för Lunds stift, Anders Olsson, 2016. Lunds stift.

Skåne, Landskapets kyrkor, red. Markus Dahlberg, Riksantikvarieämbetet, 2015.

Sockenkyrkorna – kulturarv och bebyggelsehistoria, Riksantikvarieämbetet, 2008.

Underhållsplan för Gladsax kyrka, Ponnert Arkitekter 2004.

Internet

Riksantikvarieämbetets söktjänst Fornsök: Webplats:
<http://www.fmis.raa.se/cocoon/fornsok/search.html>

Länsstyrelsen Skåne, Kulturmiljöprogram: Webplats: <https://www.lansstyrelsen.se/skane/besok-och-upptack/kulturmiljoprogram/omraden/gladsax-jarrestad.html>

Övriga uppgifter

Inventeringsdatum: 2018-04-05

Fältinventering: Kerstin Börjesson

Rapportsammanställning och foto: Kerstin Börjesson

Granskning: Åsa Eriksson-Green

Färdigställd: 2018-05-25

